
Spitzer Tibor

Az állami gondoskodásból kikerült fiatalok családépítési kísérletei*

Az állami gondoskodás sikerességét végső soron az abból kikerült fiatalok társadalmi beilleszkedésén keresztül lehetne mérni. Megbízható, korrekt adataink azonban nincsenek erre vonatkozóan. A fiatal örül, hogy kikerült az intézetből, köszöni szépen az eddigi törődést, de most már hagyják élni. Megbízható adatok hiányában eseti tudósítások, bűnügyi krónikák adnak hírt a volt gondozottak további sorsáról. Amikor egy bűnügyi tudósítás kapcsán megnő a társadalmi érdeklődés, riporterek hada lepi el a nevelőotthonokat, az okokat keresve. Sajnos, a tudósítók – a társadalmi előítéletek által is determinálva – legtöbbször képtelenek meglátni a jelenség mögött a lényegét. A kérdezett fiatalok pedig ugyanúgy elsajátították az elvárt sablonokat, kérdezhetik, ők az elvárásoknak megfelelően fognak válaszolni. „Nem történik meg a családi életre nevelés” – hangzik a sommás megállapítás, miközben leírják a ruhájukba csimpaszkodó kisgyerekek hétköznapijait. Szerencsére a kutatónak nem kell naponta szenzációt nyújtania, így módja van rá, hogy figyelmesen megvizsgálja a nevelőotthonokban kialakított családmodellt. Kétéves vizsgálódásaim alatt 187 nagykorúvá vált, állami gondoskodásban részesült fiatalal kerültem kapcsolatba, s az életkörülményeik alakulásából leszűrhető tanulságok alapján próbáltam rekonstruálni az általuk megélt valóságot. Természetesen a szociológiailag érvényes modell megalkotásához nem elégséges ez a mintanagyság**, de egy modellvázlat már elkészíthető.

A családmodell

Azért érdekes ennek az ideának a kialakulása és tartalma, mert a gyermeknek, kikerülve a gondoskodásból, eszerint kell majd élnie. De az állami gondos-

* Ehangzott az ESÉLY és a Neumann Alapítvány által szervezett „Család a változó világban” konferencián.

** A teljes modellhez 32 kategóriát kellett létrehozni. Ahhoz, hogy az állami gondoskodás minden formáját metodológiailag meggyőző arányban szerepeltessük, egy 1200 főből álló mintát kellene megkérdezni. A módszertani segítségért köszönetemet fejezem ki *Csanádi Gábornak*.

codás nem egyszerűen családmódel átadását jelenti, hanem rendszerint egy, a gyermekben már meggyökerezett módel törlését, korrekcióját is. Pistike szüleit valamilyen szintű hatáság a nevelésre alkalmatlannak nyilvánította, ezért nénik és bácsik jöttek, akik elvitték egy idegen helyre. A nevelőotthonban rövid idő alatt rengeteg dolgot kell megtanulnia, késsel, villával enni, minden reggel fogat mosni stb. A nevelők és gyermektársai eközben folyamatosan tudatosítják benne szülei alkalmatlanságát a gyereknevelésre. Az átszocializáló folyamat ellentmondása, hogy ugyanakkor ennek ellenére egyidejűleg a szülők szeretetére és tiszteletére is kell nevelni a gyereket. És várni a csodára, hogy Apuka egyszer csak abbahagyja az ivást, nem veri többé a családot, a gyerek hazamehet. És akkor olyan lesz, mint a többi, a „rendes” gyerekek. Pistike ugyanis nem rendes gyerek, Pistike állami gondoskodásban részesülő gyerek.

Minden ellentétes törekvés ellenére a gyermekek mintegy felében kialakul a szégyenérzet. Az állami gondoskodást ezért titkolniuk kell. 86 esetben külön konspirációt igényeltek a válaszdóim a kérdés körülményeit illetően. A környezet számára a kérdezettek fele eltitkolja kilétét.

A legenda szerepe

A „siker-orientált” állami nevelés állandó összehasonlításra kényszeríti az intézetieket, a megbotló már elbukottnak számít, akit azonnal leírnak a rendes emberek közül. A legenda tartalmilag az állami gondozottak kitalált család- és élettörténeteiből áll, ami a valós és vágyott elemek sajátos keveréke a külvilág számára. (A folyamatos családi kapcsolattartás természetesen a legenda leleplezését jelenti.) A valóban sikeres állami gondozott pedig ebben a folyamatban annyira kimerül, hogy már képtelen a társainak szolidaritást nyújtani. Ezért mihelyt tehetik, egymást is igyekeznek minél messzebb elkerülni. A mindennapi életben könnyebb elrejtőzni, de egy volt állami gondozottnak túl mély kapcsolatokat itt sem tanácsos kialakítani. A konformista állami gondozott számára két kitüntetett realitás létezik: az új család és a beilleszkedés.

A következő lépés lenne a „helyes családmódel” elfogadtatása. Életszerű szituációt a gyermek az intézményi nevelés során nem lát. A látogatások, az ünnepi eltávozások légköre mesterkél, a szülő ilyenkor bizonyít. Ugyanez igaz a rokonokhoz-nevelőszülőkhöz kiengedett gyermekeknél is. Pedig a gyerekek árgus szemekkel figyel, igyekeznek fellelni a jó családot. A boldog család képeit a televízió, a könyv, a mozi stb. közvetíti feléjük is. De az állami gondozottak számára csak a rossznak mondott szülői és a látott-ellesett, életszerűtlen minták állnak rendelkezésre. Ennek keretein belül saját maguk építenek fel egy világot. A média által sugalmazott kép, a konfliktusmentes „happy-családok” vágyképe lesz a gyermekek számára az elérendő cél. Ezért aztán a legkritikább esetben fordul elő, hogy a környezetben tapasztalt családmódel megfelel a gyermek elvárásainak. Állami gondozottak esetén mindig megdöbbenően tárgyyszerű leírását kapjuk az általuk látott szituációnak, legtöbbször önmagukról is képesek érelem nélkül, mintegy külső megfigyelő-

ként beszélni. A vágyak és valóság ütközése a látogatások, kimenők során történik meg. A nevelőotthonok ilyenkor felbolydulnak, a gyerekek becsapottnak érzik magukat, hisz valaki süteménnyel próbálta megvásárolni őket. Ugyanez figyelhető meg a nevelőszülőknél elhelyezett gyermekeknél is. Itt a kiszakítotttság élményét még tetézi, hogy a gyermeknek hálásnak kell mutatkoznia azért, amiért őt felnevelik. A sokszor évtizedekig tartó, szüntelen hálagesztusok hatása visszaüt. Minél inkább hangoztatjuk, hogy Z. milyen jó nevelőszülő, annál inkább alárendeltnek érzi magát a gyermek. Hibákat fog keresni, és persze találni a nevelőszülőknél, s előbb-utóbb – lehet, hogy csak a gondoskodás megszűnte után, de – érzelmileg elszakad tőlük. Vizsgálódásaim egyik meglepő tapasztalata volt, hogy a gyerekek semminemű különbséget nem tettek az intézeti nevelők és a nevelőszülők között, mihelyt kiléphettek a hálaadás kötelező sémájából. Négyéves korától nevelőszülőknél nevelkedett interjúalanyom egyszerűen nevelőszülőknél hívta a nevelőotthoni pedagógusokat is.

Az igazi trauma természetesen a mégiscsak kiszámíthatóságot jelentő nevelőotthon elhagyása után következik be. A gyermek szembesül azzal, hogy képtelen megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. A legkínzóbb szorítást számára az anyagiak hiánya jelenti, de csaknem ugyanilyen erővel tör rá a magány is. A hiányzó vagy hiányos családi háttérre az a jellemző, hogy nem tudják, de nem is akarják anyagilag támogatni a fiatalt. Sőt, sok deviáns család inkább kihasználja a gyerekekbe táplált csodavárást, akik naív módon azt hiszik, hogy ők majd képesek helyrehozni a család életét. A legtöbb gyerek esetében ez a hit erősebb minden nevelői, nevelőszülői intésnél. A felnevelésre alkalmatlanná nyilvánított családhoz hajítja vissza az az érzelmi vákuum is, amelybe az otthont elhagyva kerül. A társak szétszóródnak a nagyvilágba. A mielőbbi tökéletes alkalmazkodást egyedül kell véghezvinnie, ez nem tartozik senki másra. Visszatérnek a családhoz, ahol örömmel is fogadják őket, de csak amíg a pénz tart. Ebben a körben nem nagy ügy az állami gondozottság, könnyen megeshet, hogy a szülők, nagyszülők is átestek rajta. Természetesen a család formálja a maga képére a fiatalt, és nem fordítva. Ez a kudarc azonban már önbecsülése utolsó maradékait is jelentősen felemészti, hisz küldetését nem tudta teljesíteni.

Szerencsétlenül alkalunk a családba visszatérő fiatalok párkapcsolatai is. A fiatalok körében szokásos ismerkedési formákban létrejövő kapcsolatok rövid idő alatt megszakadnak, ha a partner rájön arra, hogy milyen is a volt gondozott családja. De ha önmaga nem is válna meg a másiktól, szülei kényszerítik erre a lépésre, sok esetben még azon az áron is, hogy a nem kívánt terhesség miatt menetközben létrejött házasságot felrúgják. De nemcsak a partner családja, hanem a gondoskodásból kikerült fél családja is igyekszik megakadályozni a kapcsolatot. Elég a bemutatás alkalmával egy részeg családtag, egy kiprovokált veszekedés, és a kiválasztott fejvesztve menekül. Általában tehát ugyanabból a környezetből választanak partnert, akivel élettársi kapcsolatot alakítanak ki. A családalapítás rendszerint valamelyik családtagnál folytatódik, az egymás után születő gyermekek pedig növelik a veszélyeztetettek taborát.

Jelentősen elhúzódik a felnőtté válás folyamata azoknál, akik a nevelő-

otthonokból kollégiumba vagy ifjúsági otthonokba kerülnek. A nevelőotthonnál szabadabb életforma és a még folyósított támogatások lehetővé teszik, hogy a fiatalok megkapaszkodjanak a szakmunkás létben. Megoldható az is, hogy a kialakuló párkapcsolat elején a maga fizikai valóságában nem kell feltárni a családi hátteret, ezáltal a fiatal önmagában fogadják el. Természetesen jellemzően azok a kapcsolatok stabilizálódnak itt is, amelyekben a partner valamilyen szempontból maga is kirí az átlagból. Előnytelen testalkat, esetleg testi hiba, vagy a már említett, nem várt gyermekáldás stb. teszi elfogadható partnerré a befogadó család számára a volt állami gondozottat. Ez a beilleszkedés sikeresnek mondható, hiszen a későbbiekben, még ha rengeteg energiába kerül is az anyagi felzárkózás (az életbe indulási segélyt is figyelembe véve), mégis a társadalmi normáknak megfelelő családot szerzett magának a fiatal.

Az állami gondoskodásból kikerülő fiatalok közül a beilleszkedési álmok megvalósításáért az értelmiségi létet megcélzó fiatalok teszik a legtöbbet. Ők kevesen vannak (jelenleg kb. százan), de léteznek. Ők jelenthetnék az állami gondoskodás pozitív reklámjait, de legtöbbjük nem akar kirakati bábu lenni. Közülük tizenhatan válaszoltak egy általam készített kérdőívre, és tizenöten egy életútinterjút is vállaltak.

Ennek a rétegnek tudatos célja a feltűnésmentes asszimiláció. Legtöbbjükről csak azok tudják, hogy állami gondozottak voltak, akik hivatalból hozzáférnek az információhoz. A társakkal való anyagi egyenrangúság, a családi hátteret elleplező legenda a beilleszkedés kellékei.

Kiemelkedő kérdés volt számomra annak feltárása, hogy milyen jövedelmekkel rendelkeznek ezek a hallgatók. A támogató alapítványok az egyetemi ösztöndíjat és az általuk nyújtott kiegészítő támogatást vélelmezik az ösztöndíjasok jövedelmének. Ez ma kb. 13 000 Ft. A kérdőív egyik kérdése a megélhetésükhöz szükséges összeg nagyságára vonatkozott. A válaszadó felsőfokú tanintézetben tanulók (11 fő) átlaga 15 230 Ft – minimum 6500, maximum 20 000 Ft volt. A következő kérdés a gondtalan megélhetésükhöz szükséges összeg nagyságát firtatta, a kitöltő értelmezésére bízva a „gondtalan” jelentését. A kapott átlag 22 130 Ft, a minimum 10 ezer, a maximum 30 ezer forint volt. Az életútinterjűk alapján kiderült, hogy az ösztöndíjasok mindegyike rendelkezik az állami és alapítványi ösztöndíjon kívül más jövedelemmel is. Rendkívüli változatossága miatt ezeket besorolni nem lehet, de megállapítható, hogy az egyetemisták körében megszokott munkákból tevődik össze – pl. korrepetálás, kérdezőbiztosi munka stb. A számszerűen kódolható válaszok alapján átlagosan 20 000 forintos jövedelemmel rendelkeznek a fiatalok.

A válaszadók (15 fő) közül ketten házasok, ami az egyetemista státuszhoz képest magas, de a két fiatal életkorát – 27 és 28 év – tekintve már nem tér el az átlagtól. Az interjűk során kiderült, hogy további 4 fiatal él próbaházasságban. Az állami gondoskodásban részesültek többségére jellemző, túlzott ragaszkodás minden párkapcsolatban kimutatható. Mindössze egy fiú volt, aki saját kezdeményezésére szakította meg egy évnél hosszabb kapcsolatát, de az évek elteltével ezt újrakezdte.

A tapasztalatok összegzésénél a gondoskodás megszűnte utáni környezet

fogadókészségét emelném ki. Végül is ez határozza meg, hogy a rengeteg pénzbe és energiába kerülő állami gondoskodás eléri-e a célját. Nem az utógondozás további kiterjesztését gondolom a helyes megoldásnak, hisz ez a paternalizmus fenntartását eredményezi, hanem azt, hogy a nagykorúság elérése előtt az intézményi nevelők és szociális munkások együttműködésével építsék ki a fiatal további életterét.

A Liget folyóirat állandó rovatai:

Bevezetés a humánökológiába – kezdő halódóknak

Tájak

A hónap verse

Az utolsó előtti napon

Előfizethető a szerkesztőség címén:

Budapest 114

1525 Postán maradó

A közelmúltban megjelent Liget-könyvek a vételár elküldésével szintén megrendelhetők:

Poszler György: Vonzások és taszítások	350,- Ft
Poszler György: Találkozások	350,- Ft
Horgas Béla: Sötétfehér	188,- Ft
Szepesi Attila: Szélrózsa	250,- Ft
Györe Balázs: A megszólítás ábrándja	250,- Ft
Verses öröknaptár	598,- Ft
Szerelmeink	360,- Ft